Микола Гагарін

Виховний потенціал фольклору як засобу морального виховання молодших школярів

Аналізуючи пріоритетність і взаємопов'язаність ідей, що обумовлюють прогрес сучасної освіти, а саме: її гуманізацію, цілісність, фундаментальність та безперервність – варто, насамперед, акцентувати увагу на принципово нових педагогічних підходах та технологіях, що є магістральними напрямами її (освіти) розвитку.

Перед педагогічною наукою постає цілий комплекс вимог, серед яких найважливіше місце займає проблема відродження національної школи, формування духовної культури підростаючого покоління. Демократизація і гуманізація національної системи освіти зумовлюють виняткову актуальність проблем морального виховання школярів, зокрема початкової ланки навчання.

Про надзвичайну важливість і значущість цієї проблеми свідчить, зокрема, те, що у низці державних документів («Концепція національного виховання», «Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI столітті») підкреслюється важливе значення і необхідність формування моральної особистості. При цьому зазначається, що справу необхідно розпочинати в молодшому шкільному віці.

Національне відродження, що його нині переживає Україна, розбудова національної системи освіти повернуло проблему використання творів фольклору в справі морального виховання юних в інший, глобальний ракурс розгляду – вона набула нового концептуального змісту.

Вирішення проблеми морального розвитку особистості в цілому знайшло відображення у наукових положеннях філософів (В. Блюмкін, Й. Вирост, А. Донцов, С. Подмазін та ін.); психологів, які розкривають психологічні витоки моральної вихованості (М. Боришевський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, А. Петровський, П. Якобсон та ін.); педагогів, які досліджують сутність морального розвитку учнів у процесі виховання (С. Гончаренко, О. Коберник, С. Карпенчук, В. Оржеховська, Н. Побірченко, Т. Тарасова та ін) та взаємообумовленість морального і національного виховання (В. Кузь, Д. Тхоржевський, З. Сергійчук, Ю. Руденко та ін).

Очевидно, що базисом не лише морального, але й національного виховання можуть і повинні стати ідеї, заходи, зрештою все безцінне надбання української етнопедагогіки, що знайшло своє втілення у творах фольклору з педагогічним змістом.

Свого часу ідею морального виховання на основі народності з використанням різноманітних творів фольклору відстоювали видатні педагоги, поети, письменники, прогресивні діячі освіти та мистецтва. Це, зокрема, Х. Алчевська, Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, В. Карамзін, М. Костомаров, І. Котляревський, Т. Лубенець, М. Максимович, М. Пирогов, С. Русова, Г. Сковорода, Л. Українка, І. Франко та ін.

«Звертаючись до народності, – зазначав К.Ушинський, – виховання завжди знайде відповідь і допомогу в живому і сильному почутті людини, яке впливає набагато сильніше за переконання, сприйняте тільки розумом, або за звичку, вкорінену страхом покарань... виховання, коли воно не хоче бути безсилим, має бути народним» [4, 50–51].

Вагоме значення для опрацювання досліджуваної нами проблеми мають теоретичні положення, обґрунтовані П. Блонським, А. Макаренком, В. Сухомлинським, К. Ушинським, які високо цінували роль народної творчості в моральному вихованні учнів. Вони рекомендували широко використовувати твори фольклору в педагогічній діяльності, відстоювали необхідність оптимального насичення ними навчально-виховного процесу, акцентували увагу на ефективності впливу народної творчості на духовний світ особистості.

Теоретичні основи формування високоморальної особистості саме в молодшому шкільному віці розкриті в працях психологів (Л. Божович, Л. Виготський, В. Ільїн, О. Киричук, Г. Костюк) педагогів (В. Галузинський, О. Матвієнко, І. Марьєнко, О. Савченко, Ю. Сокольніков та ін.), котрі стверджують, що молодший шкільний вік – це сензитивний (чутливий) період, коли найактивніше можуть розвиватися соціально значущі якості, риси особистості, це період підвищеної емоційності, чутливості і водночас певної пластичності.

Ідеї щодо морального виховання дітей на засадах народної педагогіки, українського фольклору представлені у роботах О. Воропая, Г. Довженок, П. Ігнатенка, В. Ликова, Т. Мацейків, Н. Миропольської, В. Поплужного, Ю. Руденка, Н. Сивачук, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, Є. Сявавко та ін.

Національний фольклор розглядається як засіб морального виховання учнів (О. Алексійчук, О. Барабаш, Т. Вершиніна, С. Горбенко, С. Литвиненко, Р. Халікова та ін.).

Але у наш час проблема використання фольклору в становленні та вихованні морально-розвиненої особистості дитини, загострилася.

Дослідження проблеми показало, що у виховній практиці та науковій літературі недостатньо зверталося уваги на педагогічний аспект цього питання. Відсутні конкретні рекомендації, розробки, методики щодо використання творів українського фольклору в справі морального виховання. У першу чергу це стосується дітей молодшого шкільного віку.

Термін «мораль» – французького походження, означає систему норм, вимог, правил до людської поведінки, що визначають обов'язки людини щодо інших людей та суспільства. Моральне виховання розглядається як процес формування моральної свідомості, моральних почуттів, вироблення умінь та навичок моральної поведінки.

Сьогодні, коли відбуваються значні зміни в житті українського народу, переоцінка й оновлення усіх сфер діяльності, зокрема у пошуку нових засобів морального виховання учнів, важливо сформувати у підростаючого покоління прагнення до пізнання своєї фольклорної спадщини, як до духовної скарбниці.

Фольклор – це своєрідне джерело вивчення суспільної думки, світогляду, зрештою – психології народу, в педагогічно насиченій і різноманітній формі, альфа і омега духовності народу. Він (фольклор) має «чарівну» силу, спроможну через види і жанри потрапляти у внутрішній світ дитини, «пробуджувати» почуття, змінювати характер і мотиви її діяльності. Вміщуючи в свої твори в якості матеріалу засвоєння раціонально-нормативне, в тому числі знання, ідеали, норми фольклор містить в собі й «молекули» моральності, однак народ досягає успіху не тим, що «одягнув» все це в образи і надав йому «живучість», а тим, що як би здійснив «художнє дослідження» людського буття. Про це переконливо свідчить вивчення природи та змісту фольклору. Буквальний переклад терміну «фольклор» – народна мудрість. Фольклор – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ньому відображено світоглядні, етичні та естетичні погляди народу.

Музично-хореографічні форми органічно поєднуються зі словом; першоосновою драматичних форм теж є слово, яке найвиразніше матеріалізує художню думку, тому у науковій літературі поряд із терміном «фольклор» використовуються назви «народна словесність», «народна поетична творчість». Цінність фольклору як одного з життєдайних пагонів на дереві національної культури, не підлягає сумніву. Взагалі він (фольклор) як безпосередній спадкоємець найдавніших форм людської культури доніс до наших днів моральні уявлення минулих поколінь, вивірений століттями художній досвід. Виражаючи рівень свідомості й світовідчуття народних мас,

фольклор зберігає в кожну історичну епоху значення первинної художньої переробки сукупного чуттєво-практичного досвіду і є складним морально-естетичним, художнім і соціальним явищем.

У процесі багатовікової життєвої практики українського народу викристалізувались провідні принципи морального виховання учнів засобами українського фольклору, що репрезентують сукупність основних вихідних положень та ідей і визначають спрямування, зміст, організацію виховних дій.

Внаслідок визнання провідним завданням сучасної школи виховання еліти, громадян з високим рівнем освіченості та національної самосвідомості, спроможних самореалізуватися в полі-культурному просторі на благо суспільства та в інтересах майбутнього держави, а отже й свого майбутнього, саме національній інтелігенції належить визначальна роль у формуванні духовності нового типу. Духовності, котра б увібрала в себе краще з духовних надбань попередніх поколінь і водночас була б максимально чутливою до віянь нової доби, котра ґрунтувалась би на загальнолюдських та національних цінностях моралі, апробованих у тривалому духовному досвіді власного народу. Розуміння фольклору як пережитку старовини, застиглої традиції минулого, спроби нівелювати значення фольклору в культурі та житті народу є даремними потугами. Висока моральна та мистецька вартість фольклору як невід'ємної складової народної педагогіки у справі морального виховання юних не підлягає сумніву.

Педагоги України мають у своєму виховному арсеналі багаточисельні твори фольклору, але разом з тим використання цих багатющих духовних цінностей народу є недостатнім. Більшість учителів погано володіє теорією і методикою виховання молодших школярів на основі творів українського фольклору педагогічного спрямування. Традиційна школа (найпоширеніша сьогодні) орієнтується на пасивне, інформаційно-адаптативне засвоєння якомога більшого обсягу знань. Те ж саме можна сказати про сучасні гімназії і ліцеї, що розширюють свої навчальні плани за рахунок нових предметів гуманітарного циклу. Виховний же процес декларується і орієнтується на критично-творчу особистість, її саморозвиток, що вступає у суперечність із методами й формами засвоєння знань. Такий стан справ не може не викликати тривогу й занепокоєння. «Шкільна освіта, що втрачає національне коріння, – стверджує І. Бех, – рано чи пізно заперечується народом»[1, 10].

Вивчення виховного впливу фольклору як впливової дієво-виховної субстанції засвідчує величезний потенціал приказок та прислів'їв, загадок, каламбурів, колискових, бувальщин, казок про тварин, чарівних та соціально-побутових казок, народних пісень, ігор та розваг, власне, розмаїття всіх жанрів

українського фольклору. Скажімо, народна казка – це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрій народу. У народних казках немає відкрито і конкретно проголошених моральних норм, теоретично осмислених принципів. Не даючи визначень понять «добро» і «зло», казка представляє їх у предметно-образній, художній формі. Про ці поняття можна скласти враження на основі поведінки персонажів, змісту ситуацій та вчинків, рис характеру героїв. Ця властивість казки є тим методологічним ключем, котрий допомагає вибрати вірний напрям морального аналізу твору. Її ідейний зміст відтворює уявлення в художніх образах різних типів взаємовідносин між людьми. Казка з етично-моральною основою сприяє виробленню в учнів розуміння моральної цінності вчинку, суспільних відносин, закріплює у свідомості визначення про те, що таке «добре» і що таке «погано». З допомогою народної казки можна закріпити в свідомості учнів моральні ідеї або створити сприятливі для них умови. В окремих випадках казка використовується для дидактики, проповідей і. т.д. тобто утилізується і тоді морально-виховна функція підпорядковує собі решту. Переслідуючи соціальне зло, долаючи життєві перешкоди, розвінчуючи сили, спрямовані проти добра, справедливості, казки кличуть до якісної видозміни світу через людяність.

Приказки та прислів’я – короткі влучні вислови, в яких виражено повчальний досвід народу, погляди на сутність особистості та її розвиток. У них гармонійно поєднується мовленнєва досконалість думки і почуття, що й визначає їх перетворювальну дієвість. Виховна сила прислів’їв та приказок полягає в афективних елементах: вони діють не стільки доказами, скільки навіюванням. Народні приказки та прислів’я виявляють народну мудрість, узагальнюють та синтезують живий досвід народу.

Виняткова роль у моральному вихованні належить народним іграм та розвагам. Вони (ігри) мають свою національну приналежність та багатовікову історію. Окремі ігри створюють цілі сюжетні дійства, своєрідні дитячі вистави просто неба, серед природи. Діалоги дійових осіб сповнені поетичними, зокрема й віршованими текстами, багатими народнопоетичними звертаннями. У цьому театрі немає сторонніх глядачів – усім учасникам відведена посильна роль. Чимало кращих зразків ігор та розваг пережили віки, захоплюючи не одне покоління своєю природністю і практичністю. Це вільний натхненний витвір самої дитячої природи.

Могутнім та дієвим засобом становлення, формування та розвитку високоморальної особистості є народна музика. Перші музичні враження сприймаються та засвоюються дитиною на інтуїтивно-чуттєвому рівні. Учням початкових класів притаманне синтетичне, асоціативне сприймання –

проникнення у поетичний світ народних мелодій забезпечує засвоєння дітьми характерної для українського народу образно-емоційної та музично-інтонаційної системи. Невід'ємною рисою поетики народних пісень є емоційно-чуттєва експресія, моральний максималізм, щирість та безпосередність. «Народна пісня, як і загалом увесь фольклор, усі народні звичаї, народне життя, народна ноша і т.д. виникають і змінюються так…, що немов управильнюють і уніформують життя народу…», – стверджував В. Гнатюк [3, 19]. Все коло героїв, образів, почуттів, з якими діти зустрічаються в народних піснях, впливає на формування їх духовного світу саме в моральному плані.

Отже, кращі зразки фольклору педагогічного змісту та спрямування, котрим властива висока моральність, яскрава образність, емоційність є оптимальним засобом морального виховання молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К. Либідь, 2003. – 344 с.
2. Державна Національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994.
3. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка, – Київ, 1971. – С. 19.
4. Ушинський К. Людина як предмет виховання // Твори в 6-ти т. Т. 5. – К.: Рад. школа, 1952. – 432с .